

Doc. dr. sc. Vladimir Čavrak

ODRŽIVI RAZVOJ RURALNIH PODRUČJA HRVATSKE

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF CROATIAN RURAL AREAS

SAŽETAK: Kategoriji nerazvijenih područja Hrvatske, uglavnom ruralnih, pripada 52% stanovništva i 73% površine. Pitanje ruralnog razvoja Hrvatske poklapa se s problemima regionalnog razvoja. Dosadašnja regionalna politika i politika ruralnog razvoja nisu ostvarile svoje ciljeve. Regionalna divergencija i zaostajanje ruralnih područja i dalje se nastavlja. Hrvatskoj je potreban suvremeni koncept ruralnog razvoja koji obuhvaća: integralni razvoj, sve vidove ljudske djelatnosti utemeljene na lokalnim resursima s ciljem ekonomskog jačanja ruralnih gospodarstava; integralnu zaštitu svih elemenata prostora; integriranje razvojnih i zaštitnih ciljeva u funkciji dugoročno održivoga razvoja. To je preduvjet povećanja konkurentnosti hrvatskoga gospodarstva i lakšega pristupa europskim integracijama.

KLJUČNE RIJEČI: gospodarski razvoj, ruralni razvoj, regionalna politika.

ABSTRACT: Fifty-two percent of the population and seventy-three percent of the area of Croatia belong to mostly rural, undeveloped areas. The issue of the rural development of Croatia coincides with the problems of regional development. The current regional and rural development policies haven't achieved their goals. The regional divergence and the falling behind of the rural areas continue. Croatia needs a modern concept of rural development, one that will include the following: integral development, all the aspects of human activities based on local resources with the aim of economic strengthening of the rural estates; integral protection of all the elements of space; integration of the developmental and protective aims in the function of long-term sustainable development. This is the prerequisite to an increase in competitiveness of the Croatian economy and to an easier approach to European integrations.

KEY WORDS: economic development, rural development, regional policies.

1. UVODNE NAPOMENE

Suvremeno hrvatsko gospodarstvo kao i cijelo hrvatsko društvo zadnjih je desetljeća suočeno s epohalnim transformacijama koje imaju duboke povijesne korijene i dugoročne posljedice. Hrvatska nastojanja usmjerena su prema izgradnji modernog tržišnog i europski konkurentnog gospodarstva. Jedan od hijerarhijski najviših ciljeva je uključivanje Hrvatske u europske integracije odnosno ulazak u zajednicu zemalja Europske unije.

Područja koja će u narednom razdoblju proći kroz veoma duboke transformacije je hrvatsko selo i poljoprivreda kao najznačajnija djelatnost na selu. Hrvatsko selo i poljoprivreda prošli su u zadnjem stoljeću vrlo dinamične i burne transformacije. Provedeno je nekoliko, uglavnom neuspješnih, agrarnih reformi. Izvedeni su pokušaji "industrijalizacije" sela i stvaranja tzv. "robnih proizvođača" na selu. Modelom "škara cijena" poljoprivredni sektor je u dugom razdoblju bio glavna osnova i potpora procesima industrijalizacije koji su provedeni na teret i na trošak dugoročno sporijeg rasta poljoprivrede i usporavanja njezina tehnološkog napretka. U drugom dijelu prošloga stoljeća je ostvaren veliki porast poljoprivredne proizvodnje koju je pratila očekivana preobrazba broja i strukture poljoprivrednog stanovništva, uz procese deagrarizacije i urbanizacije. Hrvatska poljoprivreda je u najvećem broju skupina poljoprivrednih proizvoda bila aktivni izvoznik. Ovi su procesi potakli duboke socijalne i kulturno-civilizacijske promjene u ruralnim područjima Hrvatske.

Na početku devedesetih godina prošloga stoljeća započela je tranzicija hrvatskoga gospodarstva i hrvatskoga društva, a to je značilo nove "šokove" za hrvatsko selo i poljoprivredu od kojih je svakako najveći - gubitak državne "zaštite" i liberalizacija tržišta te liberalizacija uvoza i izvoza, što je u kratkom i srednjem roku imalo za posljedicu veliki pad proizvodnje i produktivnosti te pad ukupne konkurentnosti hrvatske poljoprivrede i pretvaranje Hrvatske iz aktivnog izvoznika u aktivnog uvoznika velikoga broja poljoprivrednih proizvoda. Svemu ovome treba dodati i znatne štete uzrokovane Domovinskim ratom što je hrvatsko selo i poljoprivredu dovelo u krajnje težak i nepovoljan gospodarski položaj. Mala proizvodnja, usitnjenost zemljišnog posjeda, mala produktivnost, deficit poduzetničkog mentaliteta i znanja, tehnološko zaostajanje, demografsko slabljenje koje se očituje u stalnom bijegu mladih i školovanih ljudi u urbane sredine, jačanje osjećaja besperspektivnosti itd. glavna su obilježja aktualnog stanja na hrvatskom selu i položaja poljoprivrede u nas.

Prethodno opisano stanje čini "slabu" polaznu osnovicu za buduće transformacije i polazak na veoma kompliciran put u europske integracije. Na tom putu hrvatska poljoprivreda i selo moraju proći kroz vrlo dinamične i složene transformacijske procese. Zbog toga je važno programirati adekvatne strategije i taktike svladavanja ovih procesa koji će u punoj mjeri uvažiti sve povijesne komponente, zatim sve elemente zatečenoga stanja, odnosno polaznu osnovicu i elemente koje treba svladati na putu k europskim integracijama.

Budući da je za ruralno područje Hrvatske poljoprivreda svakako najvažnija djelatnost, sve dosadašnje strategije razvoja ruralnog područja temeljile su se zapravo na strategiji razvoja poljoprivrede. Najčešće se između sela i poljoprivrede "stavljao znak jednakosti". Suvremena strategija, posebice održiva ruralnog razvoja Hrvatske, morala bi biti puno šira po svom obuhvatu. Nepotrebna redukcija problema ruralnih područja samo na

poljoprivredu zapostavlja sve druge, ne tako male, potencijale hrvatskog sela koji se mogu veoma brzo aktivirati u sklopu transformacije i adaptacije hrvatskoga ruralnog prostora na putu u europske integracije. Osim toga, redukcija i svodenje ruralnog razvoja samo na problematiku poljoprivrede onemogućuje širi pogled na čitavu kompoziciju veoma složenih kompleksa problema i njihovih mogućih rješenja u širokoj domeni ruralnog razvoja.

2. CILJEVI I REZULTATI POLJOPRIVREDNE POLITIKE HRVATSKE

Na tragu najčešćih teoretskih i praktičnih pogleda na problematiku ruralnog razvoja Hrvatska je donijela posebni Zakon o poljoprivredi¹, ali nema sličnog akta koji bi obuhvatio širi kompleks ruralnog razvoja. Zakonom o poljoprivredi precizno su definirani sljedeći ciljevi poljoprivredne politike:

1. prehrambena sigurnost stanovništva koja se podmiruje u što većoj mjeri domaćim konkurentnim poljoprivrednim proizvodima
2. promicanje učinkovitosti proizvodnje i tržišta u poljoprivredi radi jačanja konkurentnosti na domaćem i svjetskom tržištu
3. omogućavanje primjerenoga životnog standarda i pridonnošenje stabilnosti poljoprivrednog dohotka
4. omogućavanje pristupa potrošačima odgovarajućoj i stabilnoj ponudi hrane sukladno njihovim zahtjevima, poglavito glede cijene i kakvoće hrane te sigurnosti prehrane
5. čuvanje prirodnih resursa promicanjem održive, poglavito ekološke poljoprivrede i
6. očuvanje i napredak seoskih područja i ruralnih vrijednosti.

Ovi se ciljevi u velikoj mjeri poklapaju sa ciljevima poljoprivredne politike Europske unije koji su definirani Sporazumom o konstituiranju Europske zajednice². Riječ je o dugoročnim ciljevima koje bi trebala ostvariti zajednička agrarna politika.³

Iz narečenoga proizlazi zaključak da je Hrvatska definirala svoje ciljeve poljoprivredne politike koji su sukladni onima u Europskoj uniji. Međutim, empirijski podaci upućuju na zaključak da je između postavljenih ciljeva i ostvarenja u Hrvatskoj preveliki jaz. Naime, do sada niti jedan od postavljenih ciljeva nije ostvaren. To potvrđuju i podaci u grafikonu 1 i 2 koji pokazuju da najznačajnije skupine ratarske i stočarske proizvodnje nisu još dostigle razinu prije 1990. godine. U Europskoj uniji se danas ostvaruju značajni viškovi poljoprivrednih proizvoda što je direktna posljedica dugoročnijeg ostvarivanja postavljenih ciljeva.

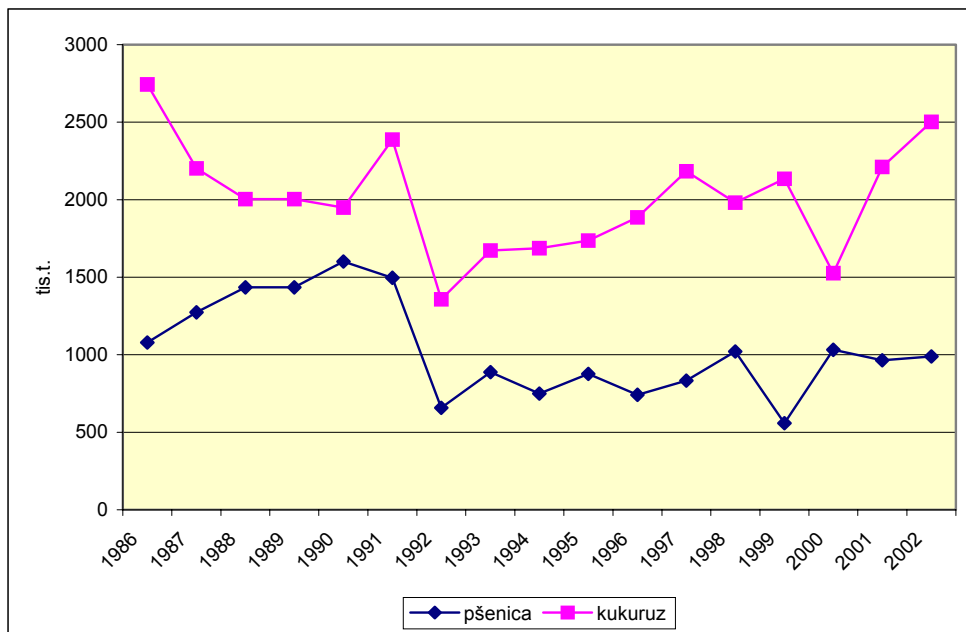
¹ Narodne novine br. 66/2001. i br. 83/2002.

² U članku 33. (raniji član 39.) Sporazuma o konstituiranju Europske zajednice postavljeni su dugoročni ciljevi zajedničke agrarne politike.

³ (1) Podizanje produktivnosti u poljoprivredi promoviranjem tehničkog progresa, uz osiguranje racionalnog razvoja poljoprivredne proizvodnje i optimalnog korištenja faktora proizvodnje, posebno radne snage; (2) Osiguravanje povoljnog životnog standarda za poljoprivrednu populaciju, naročito povećanje dohotka onih koji se osobno angažiraju u poljoprivredi; (3) Stabilizacija tržišta; (4) Sigurnost snabdijevanja; (5) Sigurnost da će se potrošači snabdijevati po prihvatljivim cijenama.

Suvremene reforme zajedničke poljoprivredne politike EU polaze upravo od toga da su zajedničke mjere uzrokovale "preveliku" proizvodnju. To je jedan od značajnih razloga što EU postavlja zemljama kandidatima i potencijalnim budućim članicama veoma visoke barijere nastojeći ih što dulje držati u nekom od statusa "čekanja na ulazak". Pri tome možemo zapaziti činjenicu da se interesi i ciljevi zemalja EU i budućih članica u pogledu poljoprivrede bitno razlikuju, pače su i konfliktni.

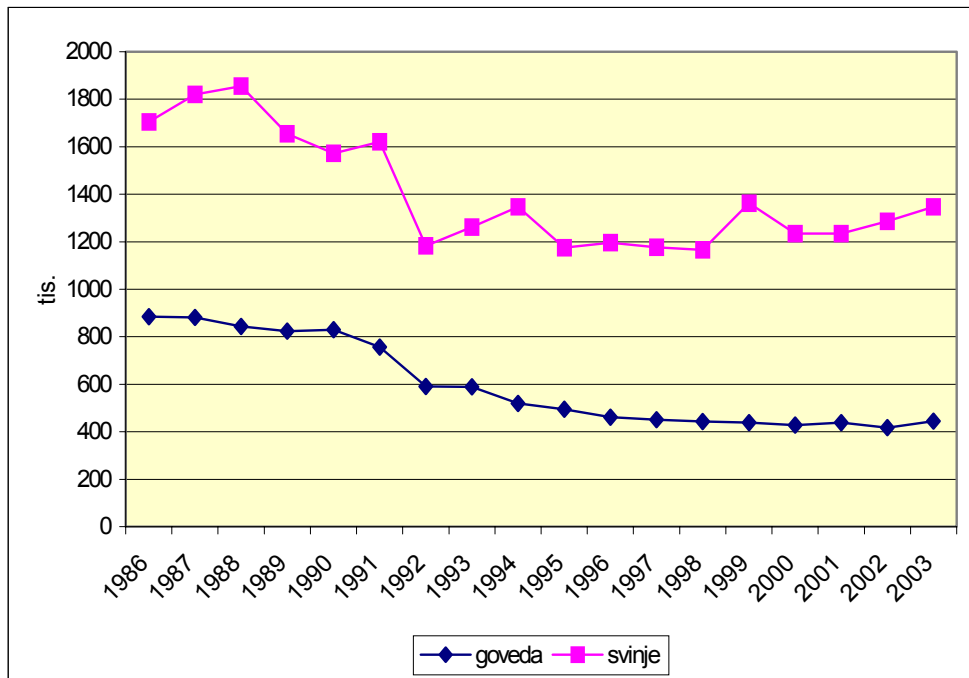
Grafikon 1. Proizvodnja pšenice i kukuruza u Hrvatskoj, 1986.-2002. (tis.t.)

Izvor: Poljoprivredna proizvodnja u 2002. Statistička izvješća br. 1184, DZZS, Zagreb, 2003.

Zemljama EU odgovara što dulje razdoblje "čekanja" jer to znači mogućnost plasmana njihovih poljoprivrednih proizvoda na tržišta "zemalja u čekanju" koje u pravilu, poput Hrvatske, ostvaruju deficit vanjskotrgovinske razmjene u poljoprivredi. U isto vrijeme "zemljama u čekanju" se svakako "žuri" da što prije "pristignu" u EU jer očekuju priljeve iz zajedničkih fondova koji bi dinamizirali njihovu poljoprivrednu proizvodnju.

O ovim pitanjima će se u narednom razdoblju voditi još mnogobrojne rasprave s ovih suprotstavljenih pozicija. Pri tome treba očekivati da će, kao i obično u međunarodnim trgovinskim i inim odnosima, procesi ići smjerom koji će određivati "jača strana".

Grafikon 2. Broj goveda i svinja u Hrvatskoj 1986.-2003. u tis.

Izvor: Poljoprivredna proizvodnja u 2002. Statistička izvješća br. 1184, DZZS, Zagreb, 2003.

Što se pak tiče hrvatske strategije poljoprivrede, ona tek mora proći kroz one faze koje je Europska unija prošla. Pri tome, naravno, ne smije ponoviti eventualne greške, a na temelju bogatih iskustava i uzora moguće je neke faze, ako ne preskočiti, onda barem vremenski skratiti.

3. NEKI TEORETSKI ASPEKTI DRŽAVNE POLJOPRIVREDNE POLITIKE

Ako bi se pošlo od iskustava zajedničke europske poljoprivredne politike, tada aktualno "bježanje" države iz toga područja nema potpunog opravdanja, jer europska poljoprivreda svoj uzlet i rast u zadnjih nekoliko desetljeća duguje upravo aktivnoj politici države. Što se tiče relevantnih teorija, postoji nekoliko standardnih razloga za aktivnu ulogu države u poljoprivredi (Stiglitz, 1987:43-51). Neki od tih razloga su sljedeći: (1) manjkava tržišta osiguranja i kreditiranja; (2) javna dobra i porast profita; (3) nepotpune informacije; (4) eksternalije i (5) problemi distribucije dohotka.

Poljoprivrednici zbog prirode proizvodnje, koja uvijek ovisi o klimatskim i meteorološkim uvjetima, nemaju cjelovito osiguranje za rizik outputa i cijena s kojima se u toj proizvodnji suočavaju. Kreditna tržišta i tržišta osiguranja su nesavršena. Poljoprivrednicima je pristup kreditu ograničen, ako ga uopće i mogu ostvariti. Često moraju platiti visoke kamate, a to je povezano s visokim rizikom koji se teško može osigurati, stoga su suočeni s mogućnošću financijskog kraha (stečaja).

U slučaju javnih dobara i mogućnosti porasta profita poljoprivrednika radi se o mogućnosti vladine intervencije na način da osigura investicije za izgradnju i održavanje velikih infrastrukturnih projekata, poput mreže kanala za natapanje odnosno isušivanje močvarnih područja i sl. Granični troškovi upotrebe sustava za natapanje, već kad je napravljena kanalska mreža, relativno su niski. Takvi projekti ispunjavaju oba kriterija za čista javna dobra. Opskrba vodom gotovo je uvijek prirodni monopol, a uobičajena odgovornost na takav monopol je isključivo na vladi.

Nepotpune i asimetrične informacije svakako su problem i na poljoprivrednom tržištu, a problem započinje već kod informacija o tome gdje koja vrsta proizvodnje dobro ili bolje uspijeva. Osobit je problem dostupnosti svih relevantnih informacija svakom poljoprivredniku. Tu je uloga vlade gotovo nezamjenjiva. Međutim, problem je u tome što je svaka informacija skupa pa vlada u proračunskoj oskudici nastoji izbjeći taj trošak od čega bi poljoprivrednici imali koristi.

Problem eksternalija u poljoprivrednoj proizvodnji javlja se na više načina. Na primjer, uspješna adaptacija (prilagodba) novoj tehnologiji jednog poljoprivrednika pruža njegovom susjedu vrijednu informaciju i tako mu daje značajne pozitivne eksternalije. Postojanje ovih eksternalija može biti upotrijebljeno kao napredak za poljoprivrednike koji primaju nove tehnologije.

Međutim, možda su najvažniji razlozi za vladinu intervenciju u poljoprivredi vezani za distribuciju dohotka ostvarenoga na slobodnom tržištu. Mehanizmi slobodnog tržišta mogu rezultirati time da značajan broj ljudi ostvari neprihvatljivo nizak prihod odnosno dohodak. To sugerira da vlada mora dizajnirati programe koji povećavaju dohodak, posebno malih poljoprivrednika, te da mora istodobno voditi brigu o odgovarajućoj opskrbi hranom (po kvaliteti i cijeni) urbanih stanovnika.

Iako ova lista pokazuje različite razloge za vladinu akciju, veza između njih i stvarnih akcija vlade može biti slaba. Mjere koje idu k reduciranju rizika (kao stabilizacijski program cijena) mogu aktualno povećati rizik poljoprivrednog dohotka i često rezultirati smanjenjem poljoprivrednog dohotka. Vladina politika može pomagati male poljoprivred-

nike, a glavne beneficije mogu ipak ostvariti veliki poljoprivrednici. I tako vlada svojom politikom može bitno utjecati na nepovoljnu redistribuciju dohotka. Tako program može biti regresivan umjesto progresivan. Zbog toga se tvrdi da vladina politika može ostvariti neuspjeh poput tržišnog neuspjeha. Činjenica da se tržišta susreću s nekim problemima, ne opravdava uvijek intervenciju vlade, ona samo pokazuje potencijalna područja za to (Stiglitz, 1987:43-51). O tome svakako treba voditi računa kada je riječ o dizajniranju hrvatske poljoprivredne politike.

Prethodno razmatranje navodi na još jedan mogući pravac strateškog promišljanja o razvoju ruralne Hrvatske i mjesta poljoprivrede u tome. Ono što je sigurno, hrvatska poljoprivreda neće lako i brzo dostići produktivnost poljoprivrede EU. Zbog toga se "pogled nade" hrvatskog ruralnog prostora mora uz poljoprivredu proširiti i na druge djelatnosti koje će amortizirati tehnološko zaostajanje i zaostatak u produktivnosti, odnosno koje mogu u kraćem roku pružiti radnu, socijalnu i svaku drugu perspektivu za trenutno najnezaposleniji radni resurs u Hrvatskoj, jer je u ruralnim područjima stopa nezaposlenosti nerijetko iznad 30 i više postotaka.

Za velik broj hrvatskog stanovništva koje živi u ruralnim zonama i koje se donedavna pretežito bavilo poljoprivrednim djelatnostima te koje nema mogućnosti za prekvalifikaciju niti potencijale za prijam novih tehnologija, jedina je prilika da se uz poljoprivredu počne intenzivnije baviti različitim novim djelatnostima zasnovanim na zatečenim resursima: čist okoliš, prekrasni krajolici, mnoštvo kulturno-povijesnih spomenika i lokaliteta, tradicionalni obrti, vještine i način života, kultura tradicionalnih jela i pića, bogatstvo lokalnih običaja, govora itd. Radi se o nizu komplementarnih djelatnosti poput seoskog i izletničkog turizma, spomeničkog i povijesnog turizma, izrade raznih tradicijskih predmeta, prezentacije tradicionalnih običaja i slično. Dinamiziranjem ovih djelatnosti amortizirale bi se transformacijske teškoće poljoprivrede i znatno povećale gospodarske i životne šanse ruralnog stanovništva. To bi imalo i mnogo drugih povoljnih učinaka, osobito u smislu jačanja policentričnog razvoja, vezanja stanovništva za ruralni prostor, odnosno veću koheziju prostora, zatim rasterećenje pritiska na urbane prostore kao i smanjenje prevelikog troška monocentričnog razvoja Hrvatske.

4. PODRUČJA OD POSEBNE DRŽAVNE SKRBI I RURALNI RAZVOJ

Poseban problem ruralne Hrvatske je problematika tzv. područja od posebne državne skrbi koje se prostire najvećim dijelom na ruralnom prostoru. Područja od posebne državne skrbi definirana su Zakonom o područjima posebne državne skrbi.⁴ Ova su područja definirana Zakonom zbog potrebe otklanjanja posljedica rata, bržeg povratka stanovništva koje je prebivalo na tim područjima prije Domovinskoga rata, poticanja demografskog i gospodarskog napretka te postizanja što ravnomjernijega razvitka svih područja Republike Hrvatske. Prava iz Zakona ostvaruju fizičke i pravne osobe. Područja su kategorizirana u trima skupinama i to prva i druga prema okolnostima nastalim na temelji stanja okupiranosti i posljedica agresije na Republiku Hrvatsku, a treća skupina prema četirima kriterijima: (1)

⁴ Narodne novine br. 26. od 20. veljače 2003, pročišćeni tekst.

kriteriju ekonomske razvijenosti; (2) kriteriju strukturnih poteškoća; (3) demografskom kriteriju i (4) posebnom kriteriju.

Postupak ocjenjivanja razvijenosti provodi svake godine Ministarstvo za javne radove, obnovu i graditeljstvo uz suglasnost ministarstava financija, gospodarstva, poljoprivrede i šumarstva te Državnog zavoda za statistiku, a granične vrijednosti se usklađuju tako da sustavom posebne državne skrbi ukupno bude obuhvaćeno do 15% stanovništva (oko 650.000) Republike Hrvatske. Po obuhvatu površine to je znatno veći postotak jer je gustoća naseljenosti na ovim područjima ispod prosjeka u Republici Hrvatskoj. Zakonom su predviđene dvije skupine mjera: (1) Poticajne mjere za naseljavanje i razvitak područja posebne državne skrbi i (2) Povrat privremeno preuzete imovine.

Zakon o područjima posebne državne skrbi precizno definira o kojim se područjima radi i primarno uređuje samo dio pitanja i problema vezanih za povratak stanovništva na ta područja. Instituti i rješenja koja su propisana ovim Zakonom ni približno ne obuhvaćaju i ne rješavaju sva najvažnija pitanja gospodarskog razvitka, socijalnog i društvenog položaja stanovništva i poslovnih subjekata na tom području. Prethodni nedostatak se rješava uključivanjem pojedinih poticajnih mjera u druge zakonske i podzakonske propise⁵ što opet ima za posljedicu netransparentnost i nekonzistentnost sustava poticaja.

Iako je u dosadašnjem razdoblju obnove i razvoja područja od posebne državne skrbi postignuto veoma mnogo, ipak postoje brojni neriješeni problemi i teškoće, od kojih valja posebno izdvojiti najveće i najsloženije:

- Ratne štete su djelomično eliminirane, uglavnom na stambenim objektima, dok gospodarski objekti najvećim dijelom nisu obnavljani niti su izgrađeni novi koji bi supstituirali njihovu gospodarsku i razvojnu funkciju - manjkav koncept obnove (usmjeren na brzi povratak stanovništva, a ne na gospodarsku i društvenu obnovu koja bi "vratila ukupan život" ovim krajevima)⁶.

⁵ Na primjer: Zakon o porezu na dobit, Zakon o porezu na dohodak, Zakon o Fondu za razvoj i zapošljavanje, Zakon o Fondu za regionalni razvoj itd.

⁶ Obnova ratom oštećenog i uništenog stambenog fonda te komunalne i socijalne infrastrukture jedan je od prioriteta Vlade RH i Ministarstva za javne radove, obnovu i graditeljstvo. Do sada je programom obnove popravljeno ili obnovljeno 118.580 u ratu oštećenih ili uništenih stambenih objekata, za što je utrošeno oko 13,3 milijardi kuna isključivo iz sredstava državnog proračuna. Još je oko 9.000 objekata obnovljeno u suradnji s međunarodnim donatorskim organizacijama, što je udjel od 7 posto u ukupnom programu obnove.

U razdoblju od 2000. do 2003. godine obnovljeno je oko 23.000 stambenih objekata za što je utrošeno gotovo 3 milijarde kuna. Ovime je omogućen povratak oko 66.600 osoba u svoje domove. U 2003. godini obnovit će se oko 8.000 objekata, što će omogućiti povratak oko 24.000 osoba u svoje kuće i stanove, a utrošit će se oko 1,13 milijardi kuna.

Tijekom rata oštećena su ili uništena 334 školska objekta, a do sada su obnovljena i na uporabu predana 184 objekta. Sredstvima državnog proračuna u iznosu od 224 milijuna kuna obnovljene su 123 škole, a 61 je obnovljena CEB programom u iznosu od oko 338 milijuna kuna, dok su radovi na još 12 škola u tijeku. Prema CEB programu polovina sredstava se osigurava iz državnog proračuna, a polovina kreditom Razvojne banke Vijeća Europe. U 2003. godini obnovit će se 122 škole, a sredstva u iznosu od oko 794 milijuna kuna osigurana su u sklopu CEB programa.

Programom obnove obuhvaćena je obnova i izgradnja komunalne infrastrukture, što je od posebne važnosti, jer izravno omogućuje ubrzani povratak stanovništva i stvara preduvjete gospodarskog razvitka područja povratka. Ukupno je 128 objekata komunalne infrastrukture obuhvaćeno aktivnostima obnove od 2000. do 2003. godine, od čega su završeni radovi na njih 101 u vrijednosti oko 109 milijuna kuna, a u tijeku je obnova 27 objekata u vrijednosti oko 33 milijuna kuna. (www.mjr.hr/projekti)

- Značajan je zaostatak gospodarske razine razvijenosti ispod prosjeka Republike Hrvatske (mjereno BDP-om po stanovniku) - omjer razvijenih županija i onih u području od posebne državne skrbi je cca 1 : 6 do 8.
- Pad ili stagnacija gospodarske aktivnosti je izrazita - prijeratna razina proizvodnje u najznačajnijim granama koje su postojale na tim područjima (poljoprivreda, industrija) neće se ovim tempom moći dostići ni za idućih 10-15 godina.
- Izraženiji su socijalni problemi (veća stopa ovisnosti stanovništva) - visoki socijalni transferi stanovništvu na tim područjima, koje je nepotrebno i neopravdano ekonomski neaktivno, predstavljaju visok trošak za državu (opterećuju ionako visoku javnu potrošnju) i s druge strane (visina i širina obuhvata različitih socijalnih transfera) demotiviraju poduzetničke i radne aktivnosti te pothvate i samozapošljavanje. Postoje slučajevi da pojedina kućanstva imaju velike zemljišne površine, poljoprivredne strojeve i radnu snagu, a ništa ne rade jer im je socijalna briga države (socijalne pomoći, dječji doplatci, naknade za nezaposlenosti i sl.) dostatna za njihove životne potrebe.
- Znatno je veća stopa nezaposlenosti (cca 35-40%) nego u razvijenijim područjima Hrvatske - visoka i trajna, strukturna nezaposlenost (manja stopa aktivnosti stanovništva).
- Izraženiji su demografski problemi (migracije izvan područja, mala gustoća naseljenosti, visoka starost, mala stopa vitalnosti, manjak mladog i obrazovanog stanovništva itd.) - iz područja još uvijek (i nakon rata i danas) emigrira mlađe i obrazovano stanovništvo, a useljava se starije i neobrazovano stanovništvo te različiti "socijalni slučajevi" iz razvijenijih županija.
- Demografska slika radnog kontingenta u tim područjima ne odgovara općim idejama o strategiji razvitka Hrvatske na suvremenim tehnologijama jer se radi o starijem i neobrazovanom stanovništvu (procjena je da u tim područjima među nezaposlenima ima manje od 3% više i visoko obrazovanih) odnosno da se strategija razvitka tih krajeva mora zasnivati na drugim (djelomično ili čak pretežito i tradicionalnim) sektorima i modelima s pažljivo odabranim ciljevima, metodama/politikama i egzogenim utjecajem države radi ispravljanja tržišnih neuspjeha.
- Nedovoljna je opremljenost infrastrukturom - radi se o naslijeđenoj i u ratu uništenoj i devastiranoj infrastrukturi.
- Postoji velik stupanj neiskorištenih gospodarskih resursa (zemljište, zgrade, oprema, osobna imovina).
- Još uvijek je previsok stupanj centraliziranosti državnih funkcija - sve funkcije države koje se tiču upravljanja gospodarskim razvojem (koje su zadržane i novokreirane) i dalje su centralizirane - nema niti jednoga državnog ili stručnog tijela koje bi imalo zadaću unutar nekoga sustava da analizira, proučava, predlaže ili provodi racionalnu regionalnu politiku općenito pa ni u područjima posebne državne skrbi - u zemljama EU postoje čitavi sustavi s fondovima koji kontinuirano, sustavno i vrlo stručno obavljaju takve poslove.
- Fiskalni sustav (kao dio sustava i politike) koji bi mogao aktivno doprinositi regionalnom razvoju i područjima od posebne državne skrbi, sada to nije u mogućnosti zbog svoje centraliziranosti i linearnosti. Prihodi fiskusa, poreza i svega što se tiče "zahvata-

nja" u ovlasti su centralne države, a nedavna "krnja decentralizacija" fiskalnog sustava, decentralizirala je samo dio odgovornosti (i troškovne strane fiskusa) na razinu lokalne uprave i samouprave (dio obrazovanja, zdravstva i sl.) na način da su funkcije decentralizirane i u sličnom omjeru se iz centralne blagajne disponira dio novca za te namjene. To znači da je lokalnoj upravi i samoupravi u toj decentralizaciji i dalje namijenjena pasivna transmisivska uloga "disponenta" prava i sredstava.

- Lokalna uprava i samouprava je dobila aktivnu ulogu i prava samo na ograničenim područjima pa autonomno može odlučivati o marginalnim poreznim prihodima (vlastiti prihodi županija su prihodi od vlastite imovine, novčane kazne te županijski porezi poput poreza na nasljedstva, cestovna vozila, priređivanje zabavnih i sportskih priredaba te porez na plovne objekte). Drugi izdašniji izvori, poput poreza na dohodak i poreza na dobit, u cijelosti su u domeni centralne države dok je raspodjela dijela njihovih prihoda uređena jedinstvenim postotcima koji se primjenjuju linearno na sva područja, a što opet unaprijed diskriminira područja od posebne državne skrbi. Naknadno se ovo djelomično korigira preko fonda za izravnaje, ali se na tome ne mogu temeljiti dugoročniji projekti razvitka.
- Funkcioniranje organa lokalne uprave i samouprave veoma je manjkavo i daleko ispod razine potreba gospodarskoga i društvenoga razvitka tih krajeva. Uzroci su razni, a osim općenito loše definiranoga sustava ovlasti i odgovornosti, posebno treba izdvojiti problem inkompetentnosti, problem političke i interesne rascjepkanosti te permanentne sukobljenosti na raznim osnovama.
- Sintagma "područja od posebne državne skrbi" implicira da se radi o "nerazvijenom", "nesposobnom", "sirotinjskom" i "nesamostalnom" području kojem je potrebna posebna "skrb". Navedenu sintagmu bi bilo uputno promijeniti i pokušati ove krajeve marketinški promovirati s drugim imageom, trebalo bi umjesto "skrbi" afirmirati gospodarske potencijale ovih krajeva koji se nalaze u neiskorištenim prirodnim ljepotama i drugim prirodnim i stvorenim resursima, idealnim uvjetima za čistu i ekološku proizvodnju, za ugodan i zdrav život itd.
- Institucionalna potpora (poduzetnički centri, poduzetničke zone, poduzetnički inkubatori itd.) razvoja malog i srednjeg gospodarstva još uvijek je nedostatna. Od 40-ak poduzetničkih centara i inkubatora u Hrvatskoj, svega ih je sedam na područjima od posebne državne skrbi, a od 59 zona maloga gospodarstva, samo se tri mogu locirati, i to djelomično, na području od posebne državne skrbi. Budući da je inicijativa i sposobnost u područjima od posebne državne skrbi nedostatna, unatoč većim potrebama, u njih se manje sredstava alocira za ove namjene, čime se povećava divergencija i produbljuje jaz razvojnih šansi.
- Gospodarska struktura se temelji uglavnom na malom poduzetništvu (obiteljsko poduzetništvo i obrti), rjeđe i manje na srednjim poduzećima bez velikih nositelja gospodarskog razvitka. Takva gospodarska struktura temeljno je orijentirana na lokalno tržište koje ima malu kupovnu moć. Razvojne šanse na tako malim lokalnim i zatvorenim tržištima su minimalne. Mali obrti i malo poduzetništvo je rascjepkano, sitno i financijski slabo da bi moglo značajnije nastupiti na širim tržištima u Hrvatskoj, a pogotovo u svijetu. Nužna je aktivnija uloga raznih gospodarskih asocijacija poput Obrtničke komore, Gospodarske komore i sličnih oblika udruživanja poduzetnika.

- Još uvijek nije u cjelini riješen problem povratka stanovništva. Uz to su vezani i brojni neriješeni problemi povratka imovine i sl.
- Veći dio područja od posebne državne skrbi čine tzv. pogranična područja uz granicu s Bosnom i Hercegovinom. S obzirom na komplicirane odnose s tim susjedom te brojna neriješena pitanja i stalne dileme u hrvatskoj politici spram BiH, imamo situaciju da su ta područja "poluzatvorena" s gospodarskog aspekta. Gospodarsko otvaranje prema BiH te intenzivnija suradnja bila bi od osobito velikog značenja za gospodarstva područja od posebne državne skrbi jer bi se time bar djelomično kompenziralo usko lokalno tržište i generirala dodatna potražnja bez koje nema gospodarskog razvoja.

5. INTEGRALNOST RAZVOJA RURALNOGA PODRUČJA HRVATSKE

Podatak da ruralnom području Hrvatske pripada oko 80% područja i preko 43% stanovništva, sam za sebe govori o potrebi permanentnog, cjelovitog i interdisciplinarnog pristupa istraživanju i razvitku ovih područja. Temeljni cilj ovih istraživanja je formuliranje optimalne varijante suvremenoga prosperitetnog i održivog razvoja ovih područja. U dosadašnjim koncepcijama razvitka ruralnoga područja Hrvatske dominirale su strategije temeljene na razvoju poljodjelstva čime su zanemarivane brojne druge djelatnosti za koje objektivno postoje upotrebljivi resursi. Drugi ozbiljan nedostatak dosadašnjih stratejskih pristupa očituje se u izoliranom promatranju sela i poljoprivrede od gradova. Pri tome su u pravilu izostavljani bitni elementi integralnosti i interakcije na relaciji selo-gradu i grad-selu.

Suvremena potreba zaustavljanja demografskog i ekonomskog slabljenja hrvatskog sela, kao i rješavanje nagomilanih problema i posljedica dosadašnjeg modela gospodarskog razvoja te negativnih ekonomskih posljedica Domovinskoga rata, svrstavaju pitanje razvoja ruralne Hrvatske u prvi red prioriteta sadašnjega i budućega gospodarskog razvitka Hrvatske. U kontekstu formuliranja optimalnih koncepcija i strategija, potrebno je u prvi plan staviti integralni pristup, kako u području razvoja brojnih djelatnosti utemeljenih na lokalnim resursima i tradicijama tako i u području razvojnih potencijala i životnog okoliša. Uvažavajući široku lepezu prirodnih i drugih resursa kojima raspolaže ruralni prostor Hrvatske (zemljište, klima, flora, fauna, kulturno-povijesne, ekološke, turističke i brojne druge vrijednosti), može se s puno argumenata tvrditi da se na njima mogu utemeljiti brojne djelatnosti i aktivnosti lokalne populacije.

Hrvatska se nalazi na putu osvajanja pozicije punopravnog partnera u zajednici europskih država, što znači kako će u narednom razdoblju biti obuhvaćena različitim internim i eksternim nastojanjima da se nametnu ili formuliraju adekvatni ruralno-gospodarski programi i strategije. Analiza dosadašnjih strategija upućuje na nekoliko iskustava. Prvo, većina strategija se zasnivala na ideji da se ruralne sredine moraju razvijati uvođenjem i razvojem industrije koja otvara radna mjesta ("model industrijalizacije sela"). Takav je koncept rezultirao izgradnjom brojnih industrijskih i sličnih pogona koji nisu izdržali tranzicijske promjene te danas širom Hrvatske "zjape" prazni i neupotrebljivi. Drugo, često se upozorava na činjenicu da domaća poljoprivreda i šumarstvo nisu iskoristili prigode za razvoj u ruralnoj zoni. Pri tome se spominju podaci o nekad razvijenoj industriji više faze obrade i prerade drva (industriji namještaja) koja je u raspadu pa se danas svodi na izvoz primarne

sirovine, a potom se uvoze artikli poput namještaja po kojima su nekada hrvatski proizvođači bili poznati u svijetu ("model supstitucije uvoza"). Treće, nerijetko se pokušava, od strane Vlade, razviti široku lepezu financijskih i drugih poticaja sa željom da se u lokalne ruralne sredine privuku poduzetnici iz razvijenih dijelova Hrvatske ("model programa potpore ulasku poduzetnika izvan ruralnih područja"). Dosadašnji rezultati takvih napora iznimno su oskudni jer se divergentna kretanja u razini regionalne razvijenosti povećavaju.

U okviru suvremenih pristupa ruralnom razvoju, tradicionalna ruralna, urođena znanja, vještine i proizvodi koji su povijesno doprinosili održivosti kućanstava i ruralne zajednice obično se smatraju inferiornima i otklanjaju se u korist "modernijih" znanja, vještina i produkata. Takve strategije obično preporučuju da se ruralna mjesta i zajednice moraju temeljito "promijeniti" ukoliko računaju na višu konkurentnost u kontekstu suvremenoga gospodarstva. Sve ove strategije i pristupi polaze od pretpostavke da su ruralna mjesta u biti nekonkurentna, neprimamljiva i neprivaćna za uspješnu zajednicu i gospodarski razvitak te da ona moraju biti "prepakirana" i prepravljena ukoliko žele preživjeti (Brooks, 2003.).

6. ALTERNATIVNI MODEL ODRŽIVOGA RURALNOGA RAZVITKA HRVATSKE

Nasuprot ideji da su ruralna mjesta "zastarjela", nekonkurentna i neprivaćna, alternativni model ruralnoga razvitka Hrvatske mogao bi se osloniti na suprotnu ideju, tj. da mnoga ruralna mjesta imaju komparativne i konkurentske prednosti koje proizlaze iz činjenice da su uspjela zadržati svoja ruralna obilježja, odnosno što se nisu "promijenila" i "prilagodila". Ova ideja polazi od toga da suvremeni trendovi i način života urbane populacije, udružen sa sve većom mobilnošću i potražnjom za različitim rekreativnim i turističkim sadržajima koji se temelje na sačuvanim prirodnim resursima, turizmu utemeljenom na kulturi i kulturnom naslijeđu, tradicijskoj narodnoj kulturi i umjetnosti, narodnim običajima i tradicionalnom životnom stilu te seoskom turizmu, omogućuje razvitak različitih djelatnosti koje se utemeljuju na upravo ovakvim konkurentskim prednostima ruralnog područja. Ova ideja sugerira kako je moguće i potrebno tzv. "slabosti" i "zaostalost" ruralnog područja transformirati u njegove konkurentske prednosti.

Mnoga ruralna mjesta u Hrvatskoj "još uvijek sadrže neophodne elemente za održivi razvoj koji obuhvaćaju jaku tradiciju građenja i obrtničke vještine; prekrasnu arhitektonsku tradiciju vidljivu na kućama, seoskim zdanjima, crkvama i javnim mjestima; izvanrednu tradiciju lokalno proizvedenog umjetničkog obrta, kao što je prekrasno vezenje i šivanje; tradiciju lokalnih kulinarskih ukusnih specijaliteta koji se poslužuju uz lokalna vina i rakije; očuvanu, izvježbanu i izvođenu tradiciju pjesme, plesa i umjetnosti te urođeno ruralno znanje i tradicije koje se odnose na prirodni okoliš šuma, livada i rijeka".⁷

⁷ U ovoj rečenici nije neobično da se nabrajaju različiti mogući sadržaji odnosno utemeljenja brojnih djelatnosti u ruralnom području koja u biti nisu nepoznata. Međutim, neobično je to što se radi o rečenici koju je napisao i izgovorio jedan američki znanstvenik, Rusty Brooks, s University of Gorgia, USA. Rečenica napisana u neobjavljenom izlaganju ovoga znanstvenika na međunarodnom skupu «Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske i uloga Sveučilišta», održanom u Malom Lošinj, 3.-5. rujna 2003. godine, pokazuje i potvrđuje činjenicu da inozemstvo mnogo više vrednuje naš ruralni prostor nego mi sami. Pri tome polaze i od razvojnih pogrešaka učinjenih u vlastitoj sredini koje su dovele do devastacije njihova ruralnog prostora, odnosno do potrebe da se ulažu golema sredstva kako bi se ruralni prostor revitalizirao i vratio u «stanje održivosti». Ovo je zapravo dobronamjerna poruka sa željom da izbjegnemo razvojne pogreške razvijenih zemalja.

Alternativna strategija ruralnog razvoja sugerira kako bi svi navedeni sačuvani tradicijski elementi ruralnih zona mogli tvoriti čvrstu osnovu za tzv. ruralni održivi razvoj. Ljudi vole "vidjeti, okusiti, dotaknuti, čuti i osjetiti ruralna mjesta u Hrvatskoj. Baš kao što postoji tržište potrošača za jadransku obalu, otoke i šarm Zagreba, isto tako postoje potrošači za ritam, šarm i životni stil ruralnih mjesta i ljudi u Hrvatskoj. Ove komparativne i konkurentske prednosti Hrvatske, osobito ritam, šarm i životni stil, trebaju se "zapakirati" i predstaviti potrošačima. Međutim, ovaj ritam, šarm i životni stil potrebno je također zaštititi i sačuvati" (Brooks, 2003). Nabrojene komparativne prednosti hrvatskoga ruralnoga prostora izložene su opasnosti da se pogrešnom koncepcijom razvitka izgube. A to će se dogoditi ako se prihvati i provede pristup zalaganja za temeljne "promjene" ruralnog karaktera i krajolika sela i grada, odnosno pristup koji obeshrabruje očuvanje i njegovanje tradicijskoga ruralnoga znanja, kulture, arhitekture i tradicije.

7. RURALNI RAZVOJ I ODRŽIVI RAZVOJ

Pojmovi ruralni razvoj i održivi razvoj u veoma su uskoj svezi. Naime, pojam održivog razvoja nastao je iz potrebe da se naglasi nužnost očuvanja i zaštite, osobito neobnovljivih resursa, te da se razvoj uskladi s okolišem. Drugim riječima održivi razvoj znači usklađeni i koordinirani razvoj na dugi rok, a ne puko forsiranje razvoja na kratki rok po svaku cijenu pa i po cijenu potpunog uništenja okoliša i iscrpljenja prirodnih resursa na način da aktualna generacija ne vodi računa o potrebama razvoja i za buduće generacije.

Većina suvremenih interpretacija pojma održivi razvoj sugerira da se radi o potrebi cjelovita promišljanja i provedbe takva gospodarskog razvitka koji je u suglasju s ograničenjima koje postavlja okvir prirodnog okoliša s nakanom da sadašnja generacija odgovorno postupa prema potrebama razvoja i budućih generacija. U tom smislu se danas sugerira potreba aktivnog uključivanja svih društvenih, političkih i drugih institucija i pojedinaca u cjelovito promišljanje razvitka. Zbog toga pojam održivi razvoj uključuje ne samo gospodarske nego i brojne društvene, političke, ekološke, socijalne i druge komponente. No, zbog takve svoje kompleksnosti često se događa da sam pojam, održivi razvoj, nerijetko ostaje na razini fraze i ne uspijeva se pretvoriti u djelatnu praksu.

Prethodne definicije održiva razvoja, u kontekstu pojma ruralni razvoj, nisu u potpunosti adekvatne. Moramo im dodati i neke povijesne elemente. Naime, upravo povijest ruralnih prostora upućuje na potpuni sadržaj pojma održivi razvoj jer su ruralna mjesta u svojoj dugoj povijesti funkcionirala na način održiva razvoja. Ti su prostori po svojoj biti dakle bili održivi jer su njegovi stanovnici morali biti dovoljno snalažljivi i kreativni da bi mogli preživjeti i održati se. Održivost je dakle bit pojma ruralnoga prostora i ruralnoga razvoja. Iz današnje perspektive ovoj bi se tezi moglo uputiti prigovor da je taj i takav održivi ruralni razvoj u dosadašnjoj povijesti bio spor i ekstenzivan, ali nije li osnovna ideja o suvremenom održivom razvoju također sadržana u tome da se on «uspori», da on bude manji od mogućeg, dakle «ekstenzivniji», jer se jedino tako može sačuvati šanse za buduće generacije. Naš ruralni prostor je u svojoj povijesti «instinktivno» upravo to činio, ostavljao

šanse i ekonomsku osnovicu za buduće generacije i pritom sačuvao sva kvalitativna obilježja okoliša.⁸

Prethodnoj tezi bi se mogla dodati još jedna «heretička» misao, a to je da do narušavanja uspostavljene ravnoteže u našem ruralnom prostoru nije došlo zbog takva povijesnog održivog ruralnog razvoja nego je neravnoteža nastupila u trenutku pokušaja i nastojanja da se selo industrijalizira i temeljito preobrazi na način da se raskine s tradicijom održivoga ruralnoga razvoja.

8. HRVATSKO SELO IZMEĐU NEODRŽIVOSTI «MODERNIZACIJE» I ODRŽIVOGA RURALNOG RAZVOJA

Novi, suvremeni gospodarski ambijent u Hrvatskoj nametnuo je potrebu da se i ruralni prostor transformira. Ali tu transformaciju nije moguće izvesti linearno i s istim strategijama koje važe za urbane sredine. Osim toga, brojni argumenti upućuju na zaključak da u suvremenoj Hrvatskoj ni strategije za razvoj urbanih područja nisu održive jer još uvijek nema strategije koja smanjuje broj nezaposlenih, odnosno koja stvara i zadržava radna mjesta. To znači da sadašnje strategije za oko 350.000 trenutno formalno nezaposlenih te za naraštaj mladih, budućih nezaposlenih, aktualne strategije nisu održive jer im ne nude i ne jamče životnu i radnu perspektivu. Zbog toga se još uvijek prevelik broj mladih, osobito radno i intelektualno najsposobnijih, životno orijentira prema inozemstvu jer tamo očekuje puno veće životne šanse. Prema tome, aktualne strategije nisu održive ni za urbane, a još manje za ruralne sredine.

Pri tome valja ipak upozoriti na velike napore hrvatske Vlade da širokom lepezom različitih programa podrške i poticaja generira poduzetničke aktivnosti ne samo u urbanim nego i u ruralnim sredinama.⁹

Zbog čega su onda rezultati tih napora ipak relativno skromni? Radi se svakako o više razloga:

- (a) nepostojanje adekvatnih strategija i programa;
- (b) relativno skromni iznosi sredstava kojima se financiraju projekti;

⁸ Stanovnici u ruralnom prostoru su, vodeći računa o svom opstanku (održivosti), morali organizirati takav način proizvodnje i života koji u potpunosti osigurava sve ono što mi danas razumijevamo pod pojmom održivi razvoj. Morali su proizvoditi hranu i odjeću prema lokalnim uvjetima. U potpunosti su se prilagodili lokalnim uvjetima zemljišta i klime, biljnom i životinjskom svijetu te na tim temeljima razvili specifične forme i oblike života i proizvodnje. Hrvatska je prepuna primjera lokalne tradicije, narodnih običaja i kulture, glazbe, plesa, narodne priče i narodne pjesme. Proizvodnja hrane je u potpunosti bila prilagođena lokalno dostupnim biljkama i životinjama. Način stanovanja je do perfekcije prilagođen lokalno dostupnim sirovinama (drvo, kamen) te su na temelju toga razvijeni autohtoni ruralni arhitektonski stilovi čije vrijedne primjerke imamo u još uvijek sačuvanim seoskim kućama, crkvama i drugim seoskim privatnim i javnim objektima. Ovakvom načinu života dugujemo postojanje brojnih specifičnih ruralnih obrta koji su proizvodili sve uporabne predmete za ruralno domaćinstvo (razno posuđe, namještaj, alat itd.). U ruralnom prostoru su bili razvijeni autohtoni i specifični umjetnički oblici i sadržaji (slikarstvo, kiparstvo, lončarstvo) pomoću kojih je narod izražavao svoje odnose prema prirodi, obitelji i zajednici te odnos prema svojoj tradicionalnoj vjeri i religiji.

⁹ Vidi na primjer internetsku stranicu Ministarstva za obrt, malo i srednje poduzetništvo Vlade Republike Hrvatske.

- (c) nerazumijevanje lokalnih vlasti uloge i zadaće u poticanju i podršci lokalnom gospodarskom razvitku i
- (d) nepostojanje adekvatne institucionalne podrške tome i takvom razvitku.

Naravno da postoje i brojni drugi razlozi i uzroci. Jedan od najvažnijih je, međutim, često zastupan pogrešan konceptijsko-strategijski pristup razvoju ruralnih sredina koji se očituje u tome što se u tradicionalno ruralnim područjima implementiraju potpuno «nove» i tzv. «suvremene» strategije koje u pravilu ne vode računa o tradicionalnim prednostima koje posjeduju ruralna mjesta.

Dominantne tradicionalne gospodarske grane, osim poljoprivrede, u ruralnim sredinama su obrada drva, obrada metala, domaći obrti i turizam. Turizam se općenito smatra za jednu od najpropulzivnijih gospodarskih grana u Hrvatskoj, ali se pri tome prečesto misli samo na jadransku obalu. Ostavština tradicionalnog ruralnog razvoja predstavlja prebogatu osnovu za dinamičan razvoj ruralnog turizma jer su ovi krajevi sačuvali svoj krajolik i brojna druga tradicijska obilježja poput arhitekture, tradicionalnih zanata i obrta, raznovrsnu i bogatu ponudu lokalnih specijaliteta hrane i pića, iznimnu kulturno-povijesnu raznolikost. Ova bogata tradicijska ostavština predstavlja neiskorišten resurs na kojem se mogu utemeljiti dobre i uspješne strategije održivoga razvitka ruralne Hrvatske. To se osobito odnosi na potencijalnu mogućnost privlačenja velikog broja posjetitelja i turista iz Hrvatske i čitavoga svijeta koji vrlo visoko cijene i preferiraju takav način života, očuvan i čist krajolik i pokazuju zanimanje za različite specifične oblike života i rada u našim ruralnim mjestima.

Uz nepostojanje strategije i adekvatne potpore ovakvom tipu ruralnoga razvoja, među objektivne prepreke možemo ubrojiti i sljedeće: (a) manjak kvalitetne prometne infrastrukture; (b) manjak turističke infrastrukture (restorani, prenočišta); (c) manjak financijske potpore za obnovu i popravak povijesnih lokaliteta¹⁰; (d) manjak koordinacije razvojnih planova i aktivnosti; (e) nepostojanje marketinga turističkog potencijala lokalnih ruralnih sredina.

Presudni čimbenici koji mogu podržati strategiju održivoga razvoja turizma u ruralnim područjima jesu: (a) bogato kulturno-povijesno naslijeđe i (b) stanovnici ruralnih područja. Da bi se kulturno-povijesno naslijeđe moglo adekvatno turistički valorizirati, nužno je povećati napore da se obnove, poprave i restauriraju brojni lokaliteti i objekti poput dvoraca, utvrda, crkvi, starih tradicijskih kuća i sporednih zgrada. Tome može bitno doprinijeti i privrženost hrvatskih ljudi tradiciji i običajima svoje lokalne zajednice, svojoj baštini i svom lokalnom prostoru. Tome mogu poslužiti tradicijska znanja i vještine te poznavanje ruralnoga života i kulture te takav tip radne etike koji je u dugom povijesnom tijeku osiguravao kontinuitet razvoja i opstanka na tim područjima. To drugim riječima znači da se iskoristi tradicijsko znanje i vještina umjesto da se nepotrebno financiraju troškovi «prekvalifikacije» ruralnog stanovništva prema suvremenim znanjima i tehnologijama koje su u ruralnoj sredini teško primjenjive.

Strategija ruralnoga održivog razvitka mora se temeljiti na čvrstoj vezi s tradicijom u svim njezinim elementima i početi od pretpostavke da se ona može iskoristiti kao značajan

¹⁰ Ne samo da postoji manjak sredstava za obnovu i popravak postojećih lokaliteta nego nema sredstava ni za istraživanje na potencijalnim lokalitetima koji su već gotovo u potpunosti zaboravljeni ili devastirani. Lokalne turističke zajednice, državne institucije i lokalne vlasti nisu poduzele ni minimalne napore da se ti lokaliteti bar zaštite, a kamoli da se obnove.

inicijalni resurs za različite poduzetničke aktivnosti osobito u ruralnom turizmu. Takva praksa bi u narednoj fazi generirala i potrebu za potpuno novim djelatnostima i poslovima, osobito u sektoru usluga, poput razvoja klasične turističke i trgovačke djelatnosti, muzejske djelatnosti, proizvodnji i predstavljanju lokalnih umjetničkih obrta, nakladništvu koje bi se bavilo prikazom narodne kulture, običaja i tradicijskog načina života, došlo bi do premještanja središta nekih vladinih ureda i neprofitnih udruga u ta mjesta. Time bi došlo do zapošljavanja stanovništva s tih područja u mjestu stanovanja i značajno bi se povećale šanse mladih i obrazovanih ljudi za ostanak na tim područjima.¹¹

9. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U ovom se radu predlaže alternativna strategija ruralnoga održivog razvoja Hrvatske koja polazi od ideje da je naslijeđen i sačuvan tradicijski način života i rada u ovim područjima moguće transformirati u razvojni resurs. Strategija se zalaže za iskorištavanje onoga što ruralni prostor ima, a to je tradicija i tradicijska kultura narodnoga života i običaja te bogat, raznovrstan i očuvan prirodni krajolik, nasuprot pomodnim zahtjevima za «modernizacijom» i tranzicijom sela u grad s industrijalnim obilježjima.

Takva bi strategija značajno pripomogla povoljnijoj prostornoj disperziji stanovništva i gospodarskih resursa i aktivnosti te ravnomjernijem regionalnom razvoju Hrvatske, a smanjila bi i ne male napetosti na relaciji selo grad. Ova strategija uključuje dvostruku suradničku relaciju selo-gradu i grad-selu, odnosno eliminira sadašnju strategiju i praksu praznjenja sela i jačanja pritiska na grad, osobito na Zagreb, koji prema sadašnjem stanju stvari, jedini pruža "koliko-toliko" šanse za životni uspjeh. S obzirom na ograničenost razvojnih resursa ova strategija ima važnu prednost jer računa na postojeće, a ne samo na novostvorene resurse. Zbog toga bi ova strategija bila superiornija u odnosu na postojeću strategiju nebrige za ruralni prostor ili strategiju «pretvaranja» ruralnoga prostora u urbani.

¹¹ Imamo već sličnih primjera u Žumberku gdje u ovakvom tipu ruralnog razvitka već sudjeluju svi naraštaji mještana uključujući i mlade ljude koji su prije dvije-tri godine završili visokoškolsku naobrazbu u Zagrebu (povjesničari, ekonomisti, arhitekti).

LITERATURA

1. Brooks, R., (2003), *Izgradnja kapaciteta ruralne zajednice u Hrvatskoj, Prilagođavanje ruralnih tradicija regionalnom razvoju*, izlaganje na međunarodnom znanstvenom skupu na temu «Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske i uloga Sveučilišta» održanog u Malom Lošinj, 3.-5. rujna 2003. godine.
2. Čavrak, V., (2002), *Strategija i politika regionalnog razvoja Hrvatske*, Ekonomija/Economics, godina IX, broj 3, lipanj 2002, Zagreb, str. 645-661.
3. Čavrak, V., (2003), *Ruralni razvoj i regionalna politika u Hrvatskoj*, izlaganje na međunarodnom znanstvenom skupu na temu «Održivi razvoj ruralnih područja Hrvatske i uloga Sveučilišta» održanog u Malom Lošinj, 3.-5. rujna 2003. godine.
4. Gillis, Perkins, Roemer, Snodgrass, (1992), *Economics of Development*, W.W. Norton & Company, New York, London.
5. Grahovac, P., (2000), *Razvitak poljoprivrede u Hrvatskoj*, Vlastita naklada, Zagreb.
6. Poljoprivredna proizvodnja u 2002., Statistička izvješća br. 1184, DZZS, Zagreb, 2003.
7. Seferagić, D., (ur.), (2002), *Selo: Izbor ili usud*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu.
8. *Statističke informacije 2003*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
9. *Statistički ljetopis Hrvatske – razna godišta*, Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske.
10. Stiglitz, J. E., (1987), Some Theoretical Aspects of Agricultural Policies, *World Bank Research Observer*, Vol. 2. No. 1.
11. Štambuk, M., Rogić, I., (ur.), (2001), *Budućnost na rubu močvare, Razvojni izgledi naselja na Lonjskom polju*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.